

УДК 343.521

DOI 10.32999/ksu2663-2713/2019-8-2

ЗЛОВЖИВАННЯ ОПІКУНСЬКИМИ ПРАВАМИ: ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

Євтеєва Д.П., к. ю. н.,
старший науковий співробітник відділу досліджень
кримінального та кримінально-виконавчого права
*Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України,
асистент кафедри кримінального права № 1
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

У статті розглядаються питання регламентації відповідальності за зловживання опікунськими правами в кримінальному законодавстві зарубіжних держав. Зроблено висновок, що запозичення зарубіжного досвіду в контексті вдосконалення норми ст. 167 КК України є доцільним у частині заміни корисливої мети на корисливий мотив у диспозиції норми ст. 167 КК України.

Ключові слова: кримінальне право, злочини проти сім'ї та дітей, зловживання опікунськими правами, опіка, піклування.

В статье рассматриваются вопросы регламентации ответственности за злоупотребление опекунами правами в уголовном законодательстве зарубежных государств. Сделан вывод, что заимствование зарубежного опыта в контексте совершенствования нормы ст. 167 УК Украины целесообразно в части замены корыстной цели на корыстный мотив в диспозиции нормы ст. 167 УК Украины.

Ключевые слова: уголовное право, преступления против семьи и детей, злоупотребление опекунами правами, опека, попечительство.

Yevtieieva D.P. ABUSE OF GUARDIANSHIP RIGHTS: LIABILITY IN CRIMINAL LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES

The article deals with the issues of regulation of liability for abuse of guardianship rights in the criminal law of foreign countries. It was found that in some Criminal Codes there is no special norm dedicated to property abuse of guardianship rights, and such an act falls under the common norms of crimes against property (misappropriation, embezzlement of entrusted property), or crimes involving abuse of trust. In the Criminal codes of states where abuse of guardianship rights is allocated as a separate corpus delicti, such a norm is placed either among crimes against family (most of the Criminal Codes of the former USSR states) or among property offenses.

In the Criminal Codes of foreign countries, where responsibility for abuse of guardians rights is envisaged in separate norms, the volume of socially dangerous acts that are recognized as criminal abuse of the rights of guardians in different Criminal codes is unequal – in some of them these are only acts with a property kind, in other – acts with a property and personal kind; the researched crime is constructed in some of Criminal Codes with a formal corpus delicti, in other ones – with material corpus delicti (the consequences are substantial restriction of rights and legal interests of a ward); its obligatory subjective feature in Criminal Codes of different states are a selfish (or other low, other personal) motive, or a mercenary (or other low) purpose, or none of these signs is foreseen. The peculiarity of the Art. 167 of the Criminal Code of Ukraine is that it provides an approximate open list of abuse of guardianship rights. In the researched Criminal Codes of foreign countries, this list is not given. It is underlined that the existence of such a list is useful for law enforcement practice.

It is concluded that the borrowing of foreign experience in the context of improving the norm of the Art. 167 of the Criminal Code of Ukraine is expedient in the part of replacement of a mercenary purpose for a mercenary motive in the disposition of the norm of the Art. 167 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: criminal law, crimes against family and children, abuse of guardianship rights, guardianship, custody.

Постановка проблеми. Найкращим середовищем для буття людей, їхнього гармонійного розвитку, фізичного й психологічного здоров'я вважається сім'я. Проживання в сімейному середовищі є особливо важливим для дітей. Щодо дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської турботи, завдання компенсувати їм відсутність сім'ї покладається державою на інститут опіки та піклування, призначений забезпечувати особисті немайнові й майнові права таких дітей. Водночас опіка та піклування мають вагомe значення й для реалізації й захисту прав дорослих недієздатних та обмежено дієздатних осіб.

Для втілення цілей зазначеного інституту опікуни та піклувальники наділяються низкою особистих немайнових і майнових повноважень. Зокрема, опікуни вчиняють правочини від імені й в інтересах підопічних (ч. 3 ст. 67 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України), а піклувальники дають згоду на вчинення підопічними правочинів відповідно до ст. ст. 32 і 37 ЦК України (ч. 2 ст. 69). Однак установлення опіки або піклування супроводжується певним ризиком обернення цього правомірного заходу негативним для підопічного боком. Особи, що мають повноваження з опіки або піклування, можуть, зловживаючи ними, використовувати їх усупереч правам і законним інтересам підопічного для досягнення власної користі. Подібні зловживання можуть заподіювати істотну шкоду підопічному. У таких випадках страждає не лише матеріальне становище потерпілого, а й нерідко його здоров'я, під загрозою опиняється його розвиток (якщо йдеться про дитину) і подальше існування.

У зв'язку з цим важливою гарантією прав і законних інтересів підопічних громадян є норма ст. 167 Кримінального кодексу (далі – КК) України «Зловживання опікунськими правами», в якій передбачено кримінальну відповідальність за використання опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному (зайняття житлової площі, використання майна тощо).

У чинному КК України ця норма міститься в розділі V Особливої частини

«Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина». При цьому у вітчизняній доктрині кримінального права більшість науковців давно наголошує на необхідності створення в КК України окремого розділу, присвяченого злочинам у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей [1, с. 190].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відмітимо, що в науковій літературі питанням регламентації кримінальної відповідальності за зловживання опікунськими правами за законодавством зарубіжних держав особливої уваги не приділялося.

Постановка мети. Удосконалення системи реалізації й охорони прав дітей і підопічних потребує в тому числі й урахування та запозичення позитивного зарубіжного досвіду. У зв'язку з цим доцільним видається з'ясувати особливості реагування законодавців інших держав на зловживання опікунськими правами за допомогою засобів кримінального права, що обрано за мету статті. Для цього розглянемо відповідні норми КК держав колишнього СРСР, оскільки їх законодавство є спорідненим із законодавством України, а також КК країн Європи через необхідність перейняття Україною передового Європейського досвіду в контексті її інтеграції у світове співтовариство.

Виклад основного матеріалу. Насамперед звернімося до досвіду держав колишнього СРСР. Примітно, що відповідальність за зловживання опікунськими правами була встановлена в усіх без винятку КК радянських соціалістичних республік. При цьому в таких статтях було водночас передбачено відповідальність за залишення підопічних без нагляду й необхідної матеріальної допомоги.

Після розпаду СРСР досліджувану норму перенесено до нових КК Білорусі, Вірменії, Казахстану, Таджикистану, Туркменістану, а також Естонії, Латвії та Литви. Разом із тим їй не виділено місця в КК Грузії, Азербайджану, Киргизії, Молдови, Узбекистану, Російської Федерації. В останній групі держав зловживання опікунськими правами підпадає під ознаки певних злочинів проти власності.

Наприклад, у КК Грузії розглядуване діяння охоплюється нормами ст. ст. 182 «Привласнення або розтрата» і 185 «Заподіяння майнової шкоди шляхом обману» [2, с. 218, 221].

У тих КК держав колишнього СРСР, де передбачено зловживання опікунськими правами, цей злочин розташовано в розділах, присвячених злочинам проти сім'ї. При цьому в деяких випадках законодавці відвели йому самостійну норму (КК Естонії та Латвії). Зокрема, відповідно до ст. 171 Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки «Порушення вимог здійснення опіки та піклування», встановлена кримінальна відповідальність за порушення вимог здійснення опіки чи піклування, що спричинило загрозу для життя або здоров'я особи, яка перебуває під опікою або піклуванням, або заподіяння істотного матеріального збитку [3]; у ст. 171 КК Латвійської Республіки «Зловживання опікунськими правами» – за використання опіки чи піклування на шкоду особі, яка перебуває під опікою чи піклуванням [4, с. 180]. Як бачимо, у першому КК склад злочину є матеріальним, у другому – формальним.

В інших же випадках у межах однієї норми законодавці передбачили відповідальність за зловживання опікунськими правами разом із жорстоким поводженням із підопічним або залишенням його без нагляду чи необхідної допомоги (КК Білорусі, Вірменії, Казахстану, Литви, Таджикистану, Туркменістану). У більшості відповідних норм (за винятком ст. 158 КК Туркменістану і ст. 163 КК Литви) встановлено й суспільно небезпечні наслідки, а отже, відповідний склад сконструйовано як матеріальний. Так, відповідно, у ст. 176 КК Республіки Білорусь («Зловживання правами опікуна чи піклувальника») встановлена кримінальна відповідальність за використання опіки чи піклування в корисливих цілях, або жорстоке поводження з підопічними, або умисне залишення їх без нагляду чи необхідної допомоги, що спричинило істотне обмеження прав і законних інтересів підопічних [5]; у ст. 172 КК Республіки Вірменія («Зловживання правами опікуна чи піклувальника») – за використання опіки чи піклування з кори-

сливих або інших особистих мотивів або умисне залишення їх без нагляду чи необхідної допомоги, що спричинило істотне обмеження прав і законних інтересів підопічного [6]; у ст. 142 КК Республіки Казахстан («Зловживання правами опікуна чи піклувальника») – за використання опіки чи піклування в корисливих або інших низьких цілях на шкоду опікуваному (підопічному) чи умисне залишення опікуваного (підопічного) без нагляду або необхідної допомоги, що спричинило істотне обмеження прав і законних інтересів опікуваного (підопічного) [7, с. 163–164]; у ст. 176 КК Республіки Таджикистан («Зловживання правами опікуна чи піклувальника») – за використання опіки чи піклування з корисливих або інших низьких мотивів, а також умисне залишення підопічного без нагляду або необхідної допомоги, що спричинило істотне обмеження прав і законних інтересів підопічного або опікуваного [8, с. 184].

Досліджуваний злочин із формальним складом передбачений у КК Литви й Туркменістану. За статтею 163 КК Литовської Республіки «Зловживання батьківськими, опікунськими або піклувальницькими правами чи обов'язками, або правами чи обов'язками інших законних представників неповнолітнього», карається той, хто зловживав батьківськими, материнськими, опікунськими правами або обов'язками чи правами або обов'язками інших законних представників неповнолітнього, застосовуючи фізичне або психічне насильство над неповнолітнім, залишаючи його надовго без нагляду, чи іншим способом жорстоко поведився з неповнолітнім [9, с. 264]. Відповідно до ст. 158 КК Туркменістану («Зловживання опікунськими правами»), встановлена відповідальність за використання опіки, піклування або патронату в корисливих цілях на шкоду опікуваному або патронованому, а також залишення підопічного або патронованого без нагляду чи необхідної допомоги [10, с. 250].

Розглядаючи КК інших європейських держав, де закріплена зазначена норма, необхідно відмітити ту особливість, що вона розміщена не серед злочинів проти сім'ї та неповнолітніх, а серед злочинів

проти власності (КК Голландії, Швейцарії, Сан-Марино, Сербії). Так, у розділі XXIV КК Голландії («Привласнення») у ст. 323 встановлена кримінальна відповідальність за привласнення, вчинене або особою, якій за необхідністю довірена власність, або опікунами, кураторами, офіційними адміністраторами спадщини, виконавцями заповіту чи управителями благодійних установ або інститутів щодо власності, що перебуває під їхнім контролем у цій якості [11, с. 400].

У другому розділі КК Швейцарії («Злочинні діяння проти майна») у ст. 138 передбачено, що караються дії того, хто привласнює ввірену йому чужу рухому річ, щоб так незаконно збагатитися самому або збагатити іншого, хто незаконно використовує на свою користь чи на користь інших осіб увірені йому майнові цінності (ч. 1). За частиною 2, караються дії того, хто вчиняє злочинне діяння як член органу, службовець, опікун, піклувальник, професійний управитель майном, займаючись ремеслом або укладаючи торгові правочини, на що він уповноважений органом [12, с. 170–171].

Згідно з положеннями глави V КК Сан-Марино («Злочини проти майна»), у ст. 197 встановлена кримінальна відповідальність за незаконне привласнення. Відповідальності підлягає будь-яка особа, яка незаслужено привласнює собі рухому річ, що належить іншій особі, і якою вона заволоділа будь-яким способом. Якщо діяння вчиняється адміністратором, податківцем, хранителем, піклувальником або будь-якою особою, яка надає допомогу такій особі, то призначається судовий розгляд. За статтею 198 КК («Неправомірне управління»), підлягають покаранню опікуни, піклувальники, управителі, директори, ліквідатори компаній і будь-який інший управитель приватним майном, які, за винятком випадків, передбачених у попередній статті цього Кодексу, маючи намір отримати вигоду для себе особисто або для інших осіб, учиняють дії, що спричиняють збиток майну, яким вони управляють [13, с. 143–145].

Відповідно до глави XVI КК Сербії («Злочинні діяння проти власності»), у ст. 179 «Зловживання довірою» кожен,

хто, представляючи майнові інтереси іншої особи або здійснюючи опіку над її майном, не виконуючи належним чином свої обов'язки або зловживаючи наданими йому повноваженнями з метою отримання майнової вигоди для себе або іншої особи, а також з метою спричинення збитку особі, майнові інтереси якої вона представляє, або чия власність перебуває під його опікою, підлягає покаранню [14, с. 200, 201].

Разом із тим зазначимо, що в КК низки інших зарубіжних держав виявлено відсутність норми, присвяченої зловживанням опікунськими правами. Мова йде, зокрема, про КК Австрії, Болгарії, Бельгії, Данії, Іспанії, Польщі, Норвегії, ФРН, Швеції. Проте це зовсім не означає, що таке діяння в наведених країнах залишається безкарним. Воно підпадає під ознаки загальних норм злочинів проти власності (привласнення, розтрата ввіреного майна) або злочинів, що передбачають зловживання довірою.

Отже, розгляд зарубіжного кримінального законодавства на предмет передбачення в ньому відповідальності за зловживання опікунськими правами дає можливість зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. У державах, де зловживання опікунськими правами виділено як склад злочину, можна вирізнити два підходи до місця розташування останнього в КК. Зокрема, це пояснюється різноманіттям поглядів законодавців на родовий і безпосередній об'єкти досліджуваного злочину. Перший підхід полягає в розміщенні цієї норми серед злочинів проти сім'ї (більшість КК держав колишнього СРСР). У таких випадках законодавець або виділяє для досліджуваного злочину окрему норму, або поєднує в одній нормі зловживання опікунськими правами із залишенням підопічного без необхідної допомоги. За другим підходом, законодавець розташовує розглядувану норму серед злочинів проти власності.

На нашу думку, обидва підходи є обґрунтованими. Разом із тим більш виваженим убачається перший підхід. На відміну від другого, за якого об'єктом кримінально-правової охорони є відносини власності, перший підхід передба-

чає, що таким об'єктом є насамперед особисті немайнові права підопічних: нормальний розвиток та існування, а вже потім відносини власності. У цьому контексті необхідно підкреслити, що в цивілізованому суспільстві вищою цінністю має бути визнана людина; власність же є лише тим засобом, що задовольняє її потреби та інтереси.

2. У КК зарубіжних держав, у яких відповідальності за зловживання опікунськими правами відведено окрему норму, обсяг суспільно небезпечних діянь, що визнаються злочинним зловживанням опікунськими правами, є неоднаковим: в одних КК до них належать лише діяння майнового характеру, в інших – як майнового, так й особистого характеру. Неоднаковою є й конструкція цього злочину в різних КК: в одних досліджуваний злочин сконструйовано з формальним складом, в інших – із матеріальним (наслідками є істотне обмеження прав і законних інтересів підопічного); його обов'язковою суб'єктивною ознакою в одних КК передбачено корисливий (або інший низький, інший особистий) мотив, у других – корисливу (або іншу низьку) мету, у третіх – жодної із цих ознак не закріплено.

Особливістю норми ст. 167 КК України є те, що в ній встановлено приблизний відкритий перелік зловживань опікунськими правами. У досліджуваних КК зарубіжних держав такого переліку не наведено. Водночас, на наш погляд, його існування вбачається корисним для правозастосовної практики¹.

3. На наше переконання, запозичення зарубіжного досвіду в контексті вдосконалення норми ст. 167 КК України є доцільним у частині заміни корисливого мотиву на корисливий мотив у диспозиції норми ст. 167 КК України². Мета є тим результатом, досягти якого прагне особа; вона пов'язана з наслідками, а отже,

є наближеною до матеріального складу злочину. У зв'язку з тим що склад зловживання опікунськими правами в ст. 167 КК України є формальним, убачається обґрунтованим у диспозиції цієї норми передбачити саме корисливий мотив. Окрім того, у нормах, подібних до досліджуваної, законодавець більше ніде не вказує безпосередньо на корисливу мету вчинення злочину [15, с. 167].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Євтєєва Д.П. Питання кримінально-правової охорони дітей та осіб, які перебувають під опікою або піклуванням. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. Вип. 1(4). С. 185–207. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/4_11.pdf (дата звернення: 20.12.2018).
2. Уголовный кодекс Грузии / пер. с груз. И. Мериджанашвили ; науч. ред. З.К. Бигвава. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002. 409 с.
3. Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики от 6 июня 2001 г. URL: <https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2017.12.2018.pdf> (дата звернення: 20.12.2018).
4. Уголовный кодекс Латвийской Республики / пер. с лат. А.И. Лукашова ; науч. ред. и вступ. ст. А.И. Лукашова и Э.А. Саркисовой. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. 313 с.
5. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. № 275-3. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30414984&doc_id2=30414984#pos=5;-98&pos2=607;-89 (дата звернення: 15.10.2018).
6. Уголовный кодекс Республики Армения от 18 апреля 2003 г. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus> (дата звернення: 15.10.2018).
7. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-V. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 (дата звернення: 02.01.2019).
8. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 г. № 574. URL: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=30397325 (дата звернення: 15.10.2018).
9. Уголовный кодекс Литовской республики / пер. с лит. В.П. Казанскене ; науч. ред. В. Павилониса. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002. 470 с.
10. Уголовный кодекс Туркменистана от 12 июня 1997 г. URL: <https://www.legislationline.org/ru/>

¹ Примітка. При цьому в інших роботах нами запропоновано скорегувати сам перелік таких діянь шляхом розташування найпоширеніших із них на практиці, починаючи з таких, що мають найбільшу суспільну небезпечність, і продовжуючи в напрямі зменшення останньої, а саме: зайняття, використання житла або його частини, привласнення, розтрата коштів підопічного тощо [15, с. 128]. Такі пропозиції відбиті в Законопроекті, що нині перебуває на розгляді у Верховній Раді України [16].

² Примітка. Таку позицію в науці підтримують й інші дослідники [17, с. 114–115; 18, с. 101].

documents/action/popup/id/14380/preview (дата звернення: 15.10.2018).

11. Уголовный кодекс Голландии / пер. с англ. И.В. Мироновой ; науч. ред. Б.В. Волженкина. 2-е изд. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. 510 с.

12. Уголовный кодекс Швейцарии / науч. ред., предисл. и пер. с нем. А.В. Серебренниковой. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002. 350 с.

13. Уголовный кодекс Республики Сан-Марино / пер. с итал. В.Г. Максимова ; науч. ред., вступ. ст. С.В. Максимова. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002. 253 с.

14. Уголовный кодекс Республики Сербия / пер. с англ. С. Карибова ; науч. ред. и предисл. Ю.А. Кашубы. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2009. 268 с.

15. Євтеєва Д.П. Кримінально-правова характеристика зловживання опікунськими правами: соціальна обумовленість та склад злочину : монографія. Харків : Право, 2015. 264 с.

16. Про внесення змін до ст. 167 Кримінального кодексу України щодо зловживання опікунськими правами : проект Закону України від 19 квітня 2018 р. № 8305 / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63908 (дата звернення: 15.10.2018).

17. Кундеус В.Г. Кримінально-правова характеристика викрадення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 198 с.

18. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину : монографія. Київ : Атіка, 2002. 144 с.